

ZAOKRUŽENA MONUMENTALNA TEORIJSKA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

(Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća. Sintaksa složene rečenice*. Disput. Zagreb. 439 str.)

Treća knjiga, sada već bez patetike i pretjerivanja možemo reći velikih hrvatskih jezikoslovaca, Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara nije bila iznenađenje. Prva knjiga *Imenska sintagma i sintaksa padeža* objavljena je 2014. godine u izdanju Disputa i već je tada bilo najavljeno, a tako i naslovljeno, da je to tek prva u nizu od predviđenih triju knjiga *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika*. U ožujku 2017. objavljena je druga knjiga *Sintaksa jednostavne rečenice*. Treću smo knjigu, *Sintaksu složene rečenice*, dočekali u 2020. godini. Sve su

knjige izašle kod istoga izdavača, *Disputa* te teorijsko-metodološki, sadržajno i vizualno čine jednu cjelinu.

Recimo odmah na početku i bez okolišanja: riječ je o monumentalnome jezikoslovnome djelu koje označava novu eru hrvatske gramatike otvarajući se prema suvremenim pristupima i zavređujući mjesto na svjetskoj lingvističkoj sceni. Konačno je pred nama cjelovita prva teorijskoeksplikativna gramatika hrvatskoga jezika, u kojoj je dosljedno primijenjena suvremena metodologija, u ovome slučaju metodologija kognitivne gramatike.

Već je nakon prve knjige bilo jasno da je riječ o prilično radikalnu odmaku od hrvatske gramatičke tradicije jer ova gramatika nije ni preskriptivna ni deskriptivna. U prikazima obiju dosad objavljenih knjiga uočena je i hvaljena teorijska i metodološka koherentnost, minucioznost analize, mnogobrojnost izvrsno odabranih primjera, britkost i inovativnost pojedinih rješenja, snažan istraživački impuls, izvrstan osjećaj za organizaciju teksta te iznimna pedantnost u radu – a sve se to potvrđuje i u trećoj knjizi koja izvrсно zaokružuje cjelinu i koju ćemo ovdje detaljnije prikazati.

Sintaksa složene rečenice treća je dakle, a prema autorima i posljednja, knjiga *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika* te kao i prethodne dvije knjige dosljedno slijedi teorijsko-metodološke zasade kognitivne gramatike. S obzirom na vrlo izazovnu temu u ovoj se knjizi možda i najjasnije očituju prednosti kognitivnoga pristupa jezičnim fenomenima u odnosu na formalne generativne modele koji zastupaju tezu o autonomiji sintakse. Za kognitivnu lingvistiku presudno uključivanje značenja i uporabe (semantike i pragmatike) u gramatički opis dalo je ovdje vrlo važne i odsad nezaobilazne rezultate, i to ne samo na načelnoj razini smještanja gramatičkih struktura u širi kontekst ljudskih kognitivnih sposobnosti nego i u opisu pojedinih, dosad vrlo izazovnih, specifičnih sintaktičkih problema vezanih uz temu složene rečenice. Složene se rečenice u ovoj knjizi dakle dosljedno promatraju i detaljno opisuju kao simbolična ustrojstva koja sadržavaju složene fonološke polove i složene semantičke polove te se eksplicitno zastupa teza da svaka razlika na razini gramatičke strukture, pa tako i ona između koordinacije i subordinacije, zrcali neku relevantnu značenjsku opreku (strukturne razlike samo su površinske manifestacije relevantnih konceptualnih opreka) – a takva je perspektiva ključna teorijsko-metodološka novina ove knjige u odnosu na kroatističku gramatičku tradiciju.

Knjiga je podijeljena na dva glavna velika poglavlja: *Koordinaciju* i *Subordinaciju*, nakon kojih slijede *Zaključne napomene*. Nadalje se i koordinacija i subordinacija dijele na eksplicitnu ili sindetsku i implicitnu ili asindetsku.

U uvodnim poglavljima (I.1. i I.2.) iznosi se temeljni princip pristupa odnosu koordinacije i subordinacije kao kontinuumu na čijim krajnjim točkama stoje prototipne koordinirane odnosno subordinirane rečenične konstrukcije sa svim relevantnim obilježjima kategorije kojoj pripadaju, tj. u skladu s metodologijom kognitivne gramatike pristupa im se kao radijalno ustrojenim gramatičkim kategorijama – nasuprot u našoj tradiciji uobičajenu strogu (ujedno i zastarjelu i manjkavu) razgraničavanju na temelju nužnih i dovoljnih uvjeta.

U sljedećim poglavljima eksplicitne se koordinirane strukture analiziraju s pomoću pet načela: načela kontinuiteta (I.3.), načela ekonomičnosti (I.4.), načela kognitivne distance (I.5.), načela smisaone nadgradnje (I.6.) i načela ikoničnosti (I.7.). Treba ovdje istaknuti da autori odbacuju uobičajenu ‘školsku’ podjelu koordiniranih konstrukcija na sastavne, rastavne, suprotne, isključne i zaključne jer isključne i zaključne rečenice ne smatraju eksplicitno koordiniranim strukturama. Njihova vezna sredstva (*dakle, stoga, samo i jedino*) ne smatraju veznicima, nego česticama koje funkcioniraju kao vezna sredstva na tekstnoj razini. Zbog formalne neusuglašenosti kriterija razvrstavanja vezničkih sredstava te jasno uočljive smisaone povezanosti zaključnih rečenica sa sastavnim konstrukcijama, a isključnih rečenica sa suprotnima, autori zaključne rečenice smatraju podvrstom implicitno koordiniranih sastavnih rečenica, a isključne rečenice podvrstom implicitno koordiniranih suprotnih rečenica. Istaknut ćemo ovdje i vrlo zanimljivu analogiju koju autori uočavaju između koordiniranih konstrukcija kao „složenih predodžbenih jedinica čija se složenost ne može povratno reducirati na puki skup dijelova koji ih čine, tj. čije se kompleksno značenje ne može opisati kao jednostavan zbroj značenja ishodišnih jednostavnih rečenica” i konceptualne metafore, koju smatraju podtipom konceptualne integracije „za koju je karakteristično upravo to da elementi dvaju ulaznih prostora, prethodno povezanih prema načelu strukturne sličnosti (koja se ovjerava u trećemu, generičkomu prostoru) zajednički formiraju četvrti mentalni prostor – *blend* ili projekcijski prostor – koji u svojoj ukupnosti (u skladu s geštaltističkim postavkama) nije jednak pukomu zbroju elemenata projiciranih iz dvaju ulaznih prostora, nego posjeduje i neka bitna specifična obilježja, odnosno nove pre-

dodžbene elemente kojih u ulaznim prostorima nema” (str. 53). Iznimno su zanimljive i pozornosti vrijedne i dosad najsvjetlije analize sastavnih, suprotnih i rastavnih koordiniranih veznika i konstrukcija u kojima se pojavljuju. Ističemo i zanimljivo razmatranje u okviru načela ikoničnosti koje opravdano dovodi u vezu specifičnu informacijsku težinu dvaju klauzalnih semantičkih polova sastavnih rečenica i činjenicu da samim rasporedom tih fonoloških polova sugeriramo asimetriju njihove važnosti u okviru složene predodžbe. U poglavlju I.8. tematizira se koordinacijska jukstapozicija, a poglavlje I.9. donosi zanimljiva zaključna razmatranja o koordinaciji te uvod u subordinaciju s pomoću analize odnosa koordinacije i subordinacije.

Drugo veliko poglavlje (II. *Subordinacija*) počinje uvodnim razmatranjem opsega i značenja subordiniranosti (II.1.). Autori se koriste nazivima glavna i subordinirana klauza (a ne zavisna klauza!) jer smatraju da se tako ističe *profiliranje* kao najvažniji aspekt analize složenih rečenica. Glavna je klauza glavna po tome što složena rečenica kao cjelina nasljeđuje njezin profil – ona je odrednik profila – a subordinirana klauza subordinirana je jer je njezin profil podređen profilu glavne klauze – odnosno konceptualno potisnut u drugi plan.

Eksplisitne subordinirane strukture (II.2.) nakon rasprave o kriterijima za podjelu finitnih eksplicitno subordiniranih klauza (II.2.1.) dijele se na nerelativne (II.2.2.) i relativne (II.2.3.), što je radikalna novina kojoj ćemo nadalje posvetiti nešto više pozornosti. Zatim se analiziraju podvrste složenih rečenica s nerelativnim eksplicitno subordiniranim klauzama: ekseptivne (II.2.2.1.), adverbijalne (II.2.2.2.), dopunske (II.2.2.3.), postmodifikacijske (II.2.2.4.) te podvrste složenih rečenica s relativnim eksplicitno subordiniranim klauzama: relativne klauze u užem smislu (II.2.3.1.), adverbijalne klauze (II.2.3.2.), dopunsko-relativne klauze (II.2.3.3.) i korelativne klauze (II.2.3.4.). Autori ne podcjenjuju težinu problema klasifikacije eksplicitno subordiniranih klauza, dapače, smatraju je jednim od najproblematičnijih i najzahtjevnijih pitanja ne samo hrvatske sintakse nego i sintakse drugih jezika. U našim su gramatikama dosad primjenjivani različiti kriteriji klasifikacije (funkcionalni, formalni, strukturno-semantički) ili neke njihove mješavine, što je rezultiralo time da, kako autori navode, ne postoje ni dvije gramatike u kojima je ponuđena ista podjela. Najsporniji je redovito bio upravo status relativnih rečenica jer njihovi veznici osim povezaivačke imaju i zamjenjivačku ulogu, koja nije svojstvena ni jednomu drugomu tipu subordi-

niranih klauza. Autori taj problem rješavaju sasvim inovativno, neki će reći i radikalno, ali ako se uspijemo izmaknuti iz tradicionalnih okvira, uočiti ćemo da je riječ o zapravo vrlo intuitivnoj podjeli. Oni problem relativnosti stavljaju u središte klasifikacije kao primarni kriterij te sve vrste eksplicitno subordiniranih klauza dijele prema dihotomijskome kriteriju relativnosti/nerelativnosti. Klasifikacija u čijem je središtu pojam *odnosa (relacije)* doista je vrlo opravdana jer je *odnos* središnji pojam lingvističke analize još od strukturalizma. Autori i sami ističu kako vjeruju da upravo pristup koji su uveli omogućuje „s jedne strane neproturječnu i logičnu klasifikaciju subordiniranih klauza na temelju za gramatiku ključne dihotomije koja počiva na konceptu *relacije*, a s druge strane kognitivnoj lingvistici imanentnu interkategorijalnu klasifikaciju” (str. 181). Upravo u skladu s tom interkategorijalnošću, autori naglašavaju kako se ni jedna podjela, pa ni ova njihova, ne može smatrati konačnom, nego ju treba shvatiti kao polazište u analizi. To osobito vrijedi za složene strukture zbog kompleksnosti fenomena subordinacije te često nejasnih granica između koordinacije i subordinacije (primjerice eksceptivno-adverzativne i eksceptivno-gradacijske klauze prijelazna su kategorija između koordinacije i subordinacije jer su semantički usko povezane s koordiniranim suprotnim i gradacijskim konstrukcijama te ne sadržavaju u svojoj semantičkoj strukturi prazno e-mjesto, koje bi elaborirala druga klauza, kao što je to slučaj kod ostalih tipova subordinacije).

Poglavlje o implicitnoj subordinaciji (II.3.) analizira nefinitne klauze: infinitivne (II.3.1.1.), glagolskopriložne (II.3.1.2.), participske (II.3.1.3.) i jukstapoziciju (II.3.2.).

U *Zaključnim napomenama* autori pregledno sumiraju najvažnije teze i ciljeve, a jedna od najvažnijih te iz njihove analize najočitijih jest svakako ta da se složena rečenica na svim svojim analitičkim razinama može promatrati kao radijalna kategorija ustrojena na temelju efekta prototipa s nizom rubnih članova (unutar koordinacije rubne su svakako npr. kopulativne posljedične konstrukcije povezane konjunktorkama *pa* i *te*).

Iako se autori po potrebi osvrću i na diskursno-pragmatička pitanja te ističu vezu razine složene rečenice s razinom teksta, svakako u većoj mjeri no što je to uobičajeno u našoj gramatičkoj tradiciji, tekstna razina nije ovdje sustavnije opisana te je ostavljena za buduća istraživanja.

Jasno je kako ovim prikazom nismo mogli obuhvatiti sva zanimljiva pitanja koja autori otvaraju i analiziraju jer oni doslovno otvaraju sva relevantna pitanja vezana uz sintaksu složene rečenice u hrvatskome jeziku (a često i u jeziku općenito) te daju jasne i argumentirane odgovore na sva ta pitanja. No nadamo se da će ovaj, iz gore navedenih razloga neizbježno pomalo impresionistički, prikaz biti dovoljan poticaj za uranjanje u ovaj inovativni i kreativni način gledanja na gramatičke strukture, koji će vam zasigurno otvoriti sasvim nove horizonte i natjerati vas na promišljanje i preispitivanje (davno) usvojenih i nepropitivanih teza te koji će od vas tražiti koncentraciju i misaoni napor čak i ako ste otprije dobro upoznati s kognitivnom gramatikom.

Zaključno želim istaknuti da naziv *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika*, koliko god možda ambiciozno zvučao, zapravo podcjenjuje pravu narav ovoga zbilja monumentalnoga djela. Odrednica *kognitivna* jest dakako sasvim točna, ali ona ne znači da analize donesene u ovoj knjizi neće biti relevantne svima zainteresiranima za gramatičke fenomene bez obzira na njihovu teorijsku pozadinu i uvjerenja. Odrednica *gramatika* također je dakako točna, ali i ona sužava opseg očekivanja čitatelja jer ovdje nije riječ o tipu gramatike na koji nas je navikla dosadašnja kroatistička tradicija, a koja donosi samo gotove rezultate određenih promišljanja i uvida. Ovdje je riječ o zbiru vrlo ozbiljnih znanstvenih studija o pojedinim sintaktičkim problemima te se o njima redovito iznosi povijest gledanja na problem, spoznajni put autora u rješavanju problema te pregled literature relevantne za uvid u problem – što će nesumnjivo učiniti ovu knjigu potpuno nezaobilaznim početnim mjestom za razmatranje bilo kojega problema koji se tiče gramatike.

Sada potpuno zaokružena, ova gramatika hrvatskoga jezika jasno demonstrira objasnidbenu moć kognitivne gramatike i njezine mnogobrojne prednosti u odnosu na ostale jezične teorije. Ta se objasnidbena snaga očituje i na vrlo specifičnim sintaktičkim problemima, ali ona prije svega proizlazi iz otkrivanja veza između gramatičkih kategorija i općih zakonitosti ljudske spoznaje, a to je jedini put k cjelovitu shvaćanju načina na koji jezik funkcionira. Kako kažu autori (str. 38): *Jezik se u okviru kognitivno utemeljenih pristupa i njima pripadajućih metodologija promatra kao jedan od „čvorova” u složenoj mreži povezanih i međusobno isprepletenih ljudskih spoznajnih alata. U skladu s time jezične se strukture na različitim opisnim razinama mogu promatrati kao izravni odrazi*

načina strukturiranja same spoznaje, dok se jezik u cjelini – ne samo u kognitivnim nego i u širim funkcionalnim okvirima – pritom poima kao sredstvo koje je dizajnirano u skladu s namjenom komunikacijskoga posredovanja strukturirane predodžbe kao svojom temeljnom svrhom.

Nova je gramatika uvijek velik događaj za neki jezik, a ovakva bi gramatika bila velik događaj i za jezike s mnogo većim brojem govornika od hrvatskoga!

Kristina Štrkalj Despot